

**RAPPORTAGE VONDSTMELDING
SCHRIEK: KERKPLEIN (PROV. ANTWERPEN)**

I. Verslaggevers:

Geert Vynckier

Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
Jekerstraat 10
3700 Tongeren
012 / 260321
0477/560389
geert.vynckier@rwo.vlaanderen.be

functie: erfgoedonderzoeker archeologie

Katrien Cousserier

Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
Koning Albert II-laan 19 bus 5
1210 Brussel
02/5531680
katrien.cousserier@rwo.vlaanderen.be

functie: erfgoedonderzoeker archeologie, Centrale Archeologische Inventaris (CAI)

tekeningen en plannen: Johan Van Laecke
André Detloff

veldwerkers: Michel Mulleners
Rudi Roosen
Jurgen Staf
Jos Wijnants

II. Identificatie

*Een beschrijving van de locatie van de site, met de volgende elementen:

Provincie(s): Antwerpen

Gemeente(n): Heist-op-den-Berg

Deelgemeenten(n): Schriek

Coördinaten: Lambert 1972: X: 172810 Y: 190934

Kadastergegevens:

Afdeling 7, Sectie B; Openbaar domein (grenzend aan percelen 233A, 233/02 en 233/03)

Adres: Kerkplein

Toponiem(en): --

Naam van de site: Schriek – Kerkplein (SC10KE)

Algemene beschrijving:

Het onderzochte terrein bevindt zich vlakbij de kerk in de dorpskern van de gemeente Schriek, deelgemeente van Heist-op-den-Berg (Fig. 1 en Fig. 2). Bijgevolg zijn er hoofdzakelijk kunstmatige gronden aanwezig en bevinden we ons in de bebouwde zone (OB). De dorpskern is omringd door lemige zandbodems (Scm(g) tot zandleembodems (Pdfm). Schriek is voornamelijk een straatdorp met in het centrum de kerk, gelegen op een lichte verhevenheid te midden van een reliëf dat hoofdzakelijk vlak is.

De kerk is opgenomen in de CAI onder CAI nummer 103174. De kerk is tevens opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed onder nummer 3128.

III. Archeologische nota

* Datum van de melding van de vondst:

Het Agentschap Ruimte en Erfgoed - Vlaanderen kreeg de vondstmelding binnen op 31-03-2010. Het VIOE werd diezelfde dag op de hoogte gebracht.

* Een summiere beschrijving van het onderzoek dat voorafgaand aan het onderzoek op de site werd uitgevoerd:

Voorgaand onderzoek is hier niet gekend. Alleen zijn de Sint-Jan-de-Doper kerk en de toenmalige gebouwen langsheen de Leo Kempenaersstraat opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed en de CAI.

*De archeologische beschrijving van de site en het onderzoek dat heeft plaatsgevonden: methodiek van het onderzoek en de resultaten:

Bij de herinrichting van het kerkplein en de aanpalende straten (Leo Kempenaersstraat) en parkeergelegenheden aan de kerk van Schriek werd, bij het uithalen van de bovenlaag voor het aanleggen van de fundering van de nieuwe bestrating, de restanten van een mogelijke waterput en enkele muurfragmenten aangesneden. De aannemer bracht Ruimte & Erfgoed op de hoogte die op hun beurt het VIOE op de hoogte bracht van deze

vondst. Na telefonisch contact te hebben opgenomen met de werfleider Dhr. Yannick Scherpereel van de firma Adams/NV werd overeengekomen om de werken op die plaats stil te leggen totdat alles geregistreerd werd. De registratie gebeurde op 01/04/2010 in de namiddag.

Bij deze registratie werd de onmiddellijke omgeving van de waterput en de op het terrein aanwezige sporen opgekuist, gefotografeerd en ingetekend (Fig. 3). De zo ontstane werkput mat ongeveer 6,50 bij 5 m (Fig. 4 en Fig. 12, 1). Tijdens het overlopen van het terrein werden nog sporen van andere funderingsresten vastgesteld. Deze laatste werden ruw ten opzichte van de basislijn ingemeten en op een overzichtsplan gezet.

**Korte historische beschrijving van Schriek, de kerk en de aanpalende gebouwen:*

Schriek werd al vermeld in 1125 en samen met het in het zuidoosten gelegen gehucht Grootlo, dat misschien een Frankische oorsprong kent, vormde het vanaf de 14de eeuw de heerlijkheid "Schriek en Grootlo" die deel uitmaakte van het Land van Mechelen (hertogdom Brabant). Het oudste bewaarde gedeelte van de Sint-Jan-Baptist kerk is de toren uit zandsteen die dateert uit de 14de eeuw (Fig. 5 en Fig. 12, 5) en telt, wat uitzonderlijk is in de streek, vijf altaren. De kerk werd in latere perioden, in 1795 en een vergroting in 1844, herhaaldelijk verbouwd. Door de vijf eeuwen verbouwingen vindt men alle bouwstijlen door elkaar terug.

De bouw van de latere brouwerij, waarvan later in de tekst sprake is, werd pas gestart in 1838. Voordien werd het terrein rond de kerk en het kerkhof ingenomen door een brede walgracht, waarin constant water stond en dit was zeker zo tot in de helft van de 17 de eeuw. Wegens de voortdurende geuroverlast werd deze met toelating van de aartsbisschop van Mechelen gedempt in 1661 en werd er in de zuidwestelijke hoek van het kerkplein een huis gebouwd onder strikte voorwaarden het zgn. "*Sint-Jans huiseke*". Later werd het "*Sint-Jans huiseke*" verkocht en de nieuwe eigenaars vormden het om tot brouwerij (Fig. 6). Deze werd herhaaldelijk vergroot en er werd op regelmatige basis bijgebouwd.

**Archeologische nota:*

Bij aankomst op het terrein was het direct duidelijk dat de gemelde vondst een waterput betrof die bloot was komen te liggen bij de graafwerken. De waterput was opgebouwd uit bakstenen en een lichtgrijze mortel en was volledig intact (Fig. 7, Fig. 12, 2 en Fig. 13, 2). Er werden vooral rechthoekige bakstenen gebruikt van 18 x 8 x 4,5 cm maar ook enkele putstenen werden op sommige plaatsen in de opbouw ingemetseld. Blijkbaar werd in recentere periode de bovenbouw hersteld en/of verstevigd met een betonnen plaat (Fig. 13, 3). De waterput zelf zat nog vol water. Na het leegpompen ervan kon worden vastgesteld dat, volgens de aannemer, de put nog ongeveer 3m diep bewaard was. De waterput liep na het leegpompen gewoon terug vol. Bovenaan werd de bakstenen cirkel smaller door de bakstenen in concentrische cirkels naar binnen toe te metselen (Fig. 8).

Naar het noorden, richting Leo Kempenaersstraat, liep een oude bakstenen afwatering (Fig. 9 en Fig. 13, 4). Deze was niet meer volledig aanwezig en gaf geen aansluiting meer op de waterput. We kunnen dit interpreteren als een oude overloop van de waterput.

3 meter naar het zuidoosten toe, richting ingang van de kerk, werden resten van funderingen van muren aangetroffen die opgebouwd waren uit bakstenen en een gele zandige mortel (Fig. 10, Fig. 12, 3 en Fig. 13, 5). Op regelmatige afstand verbreedde deze muur met een uitbreiding waardoor een stevigere fundering ontstond. Deze verbredingen waren eveneens opgebouwd uit baksteen maar werden opgemetst met een stevigere hardere witte kalkmortel (Fig. 11 en Fig. 13, 6). Om de ca. 1m60 komt een dergelijk verbreding voor. Deze muur stopte in het noordoosten ongeveer ter hoogte van de huidige ingang van de kerk om zich na 6 meter te hervatten en in dezelfde richting verder te lopen (Fig. 12, 3). Het einde van deze fundering was niet te bespeuren door de al gevorderde wegeniswerken op die plaats. In het zuidwesten konden we eveneens enkele resten van deze fundering volgen maar hier liep hij loodrecht uit tegen een ander spoor.

Er was geen verbinding tussen beiden. Dit andere spoor, eveneens resten van muurfunderingen was slecht sporadisch zichtbaar. Buiten enkele fragmenten van mortel en bakstenen was er niets van overgebleven door de al uitgevoerde graafwerken. Dit spoor werd daarom niet opgekuist doch de grote lijnen van dit spoor werden wel ingetekend (Fig. 12, 4).

De gemetste waterput, die bovenaan smaller wordt, kan geïnterpreteerd worden als een waterput waarop oorspronkelijk een publieke waterpomp stond. Andere voorbeelden van zulke waterputten werden al door het VIOE geregistreerd in Herselt. Na het verdwijnen van de pomp werd de waterput blijkbaar afgesloten en werd ze niet gedempt maar afgedekt. Op twee oude postkaarten is deze waterpomp en meer specifiek de bovenbouw, nog duidelijk te zien. Opmerkelijk is wel dat beide postkaarten de pomp op een andere plaats tonen. Op de, naar ons vermoeden oudste foto (er staan nog geen elektrische bedradingen op), staat de pomp vlak langs de gekasseide weg ver weg van het hoekgebouw (brouwerij) en de ommuring van het kerkhof (Fig. 14). De tweede foto toont ons een totaal ander beeld. De waterpomp staat dicht bij de brouwerij en het hekken (Fig. 15). Het lijkt alsof het hek naar voren werd geplaatst en de waterpomp naar achter, zodat deze laatste niet meer vlak langs de straatkant stond. De resten die we aantreffen komen het meest overeen met de toestand op de oudste foto.

De restanten van de muurfundering ten zuidoosten van de waterput/pomp zouden wel eens kunnen toebehoren aan een kerkhofomheining die meestal rond de kerken werden geplaatst om het kerkhof te scheiden van de directe omgeving. Op een bedevaartsvaantje uit de 18de eeuw (herdrukt in 1896) ziet men duidelijk dat er rond de kerk een omheining stond (Fig. 16). Hierop ziet men een processie waarin het beeld van Sint-Jan in een processie wordt buiten gedragen. Men ziet hier ook dat de omheining aansluit bij een gebouw (rechts op de foto). Dit zou wel eens het "*Sint-Jans huiseke*" kunnen zijn. Op de kaart van Ferraris uit 1777 (Fig. 17) is er nergens een omheining te bespeuren in de buurt van de kerk. Het valt op dat de kerk hier anders georiënteerd is dan op andere kaarten en afbeeldingen. Op het gereduceerde kadaster uit 1848-1854 (Fig. 18) is er aan de voorzijde van de kerk geen muur te onderscheiden net als op het kadaster van de gemeente Heist-op-den-Berg uit 1852 (Fig. 19). De lijn tussen nr.230 en 257 wijst eventueel op een muur/omheining, hoewel het hier ook kan gaan om een lijn die de rand van een perceel aanduidt. Uit het kerkarchief is geweten dat er in 1860 door de smid Aug. Van Aersschot uit Herentals, een hek werd geleverd. Dit archief vermeldt duidelijk het plaatsen van "muren rond het kerkhof en een ijzeren hek met dubbele poort". Op de kadasterkaart van Popp uit 1866 (Fig. 20) is er voor de kerk ook alleen maar een lijn waar te nemen die ook hier ofwel duidt op een muur of op de rand van het perceel. De waterput, die de directe aanleiding was voor de registratie, is op geen enkele kaart terug te vinden.

Van wanneer de sporen (muurfunderingen en waterput/pomp) dan wel dateren is moeilijk te zeggen. We kunnen alleen besluiten dat de waterput moet dateren van na het 18de eeuwse bedevaartsvaantje en de oudere kadasterkaarten. De oude foto's waar de pomp op staat, zijn spijtig genoeg niet gedateerd. Een datering van deze foto's zou ons verder kunnen helpen. We kunnen wel vooropstellen dat de pomp/waterput waarschijnlijk dateert van het einde van de 19de eeuw of het begin van de 20ste eeuw en dit naar analogie met de oprichting van publieke waterpompen zoals we deze kennen uit Herselt.

De kerkhofomheining is nog minder goed te dateren met de gegevens die nu voor handen zijn. De muur op het bedevaartsvaantje lijkt ons in hout te zijn opgebouwd en heeft geen nood aan dergelijke zware fundering. Ook de omheining, het gesmede hek op de recentere postkaarten is moeilijk te dateren. De funderingen lijken nogal zwaar om een hek op te verankeren maar dit is natuurlijk altijd mogelijk. Door een mondelinge mededeling van Dhr. Stroobants uit Schriek zou de omheining van het kerkhof, het hek, wel degelijk op een muur verankerd geweest zijn.

Hogerop werd al vermeld dat de omheining in zuidwestelijke richting stopte tegen een, van samenstelling en opbouw, totaal verschillende muurfundering. Deze was zo goed als totaal vernield door de wegeniswerken die hier al in een verder stadium zaten. Van kadasterkaarten, plannen, oude foto's en van enkele mondelinge mededelingen weten we zeker dat hier de funderingen van de oude brouwerij Vermeylen werden geraakt. Vermeldenswaardig is het feit dat op een foto van de achterzijde van deze brouwerij duidelijk een kerkhofmuur te zien is en dat graven tot vlak tegen de brouwerij werden aangelegd (Fig.21). Hier blijkt het dus wel degelijk om een muur te gaan.

*resultaat:

Er werd door de stad, in samenspraak met de aannemer, overeengekomen om de cirkelvorm van de waterput in het huidige wegdek aan te duiden zodat de huidige bewoners van Schriek eraan herinnerd worden dat in het midden van hun gemeente ooit een gemeenschappelijke waterpomp stond.

Een kleine vondstregistratie kan ons uiteindelijk toch interessante gegevens bijbrengen en leveren op die manier een aanvullende bijdrage tot de historie van grotere en kleinere gemeenten.

IV. Bibliografie

- KENNES H. & STEYAERT R. 1997: *Bouwen door de eeuwen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur: Deel 13n4, Provincie Antwerpen. Arrondissement Mechelen. Kanton Duffel, Turnhout, 321-331.*
- P.A.A., *Kerken*, plannen 24, Schriek, doss. 1.
- STROOBANTS T. 2008: *Schriekse nostalgie*, Schriek.
- VERELLEN J.R. 1956: *Parochiegeschiedenis van Sint-Jan-Baptist te Schriek en de H. Naam Jezus te Grootlo*, Schriek.
- VYNCKIER G. 2009: *Herselt: Dorp*, VIOE Rapportage Vondstmelding.
- VYNCKIER G. 2010: *Herselt: Achter de Hoven*, VIOE Rapportage Vondstmelding.
- WELTERS P. 1992: *Beknopt overzicht van de kerken van Heist-op-den-Berg*, Heist-op-den-Berg, p. 11-14.
- <http://www.delcampe.net/>
- <http://www.cai.be>
- <http://inventaris.vioe.be>
- http://users.telenet.be/carlverelst/publicaties/096233-HODB-Folder%20wegenwerken_02.pdf
- http://belgica.kbr.be/nl/coll/cp/cpFerrarisCarte_nl.html

V. Trefwoorden

Hedendaagse periode – waterpomp – waterput – baksteen – muurfunderingen – kerkhofomheining – brouwerij – kerk – 18de tot 20ste eeuw.

VI. Kaarten

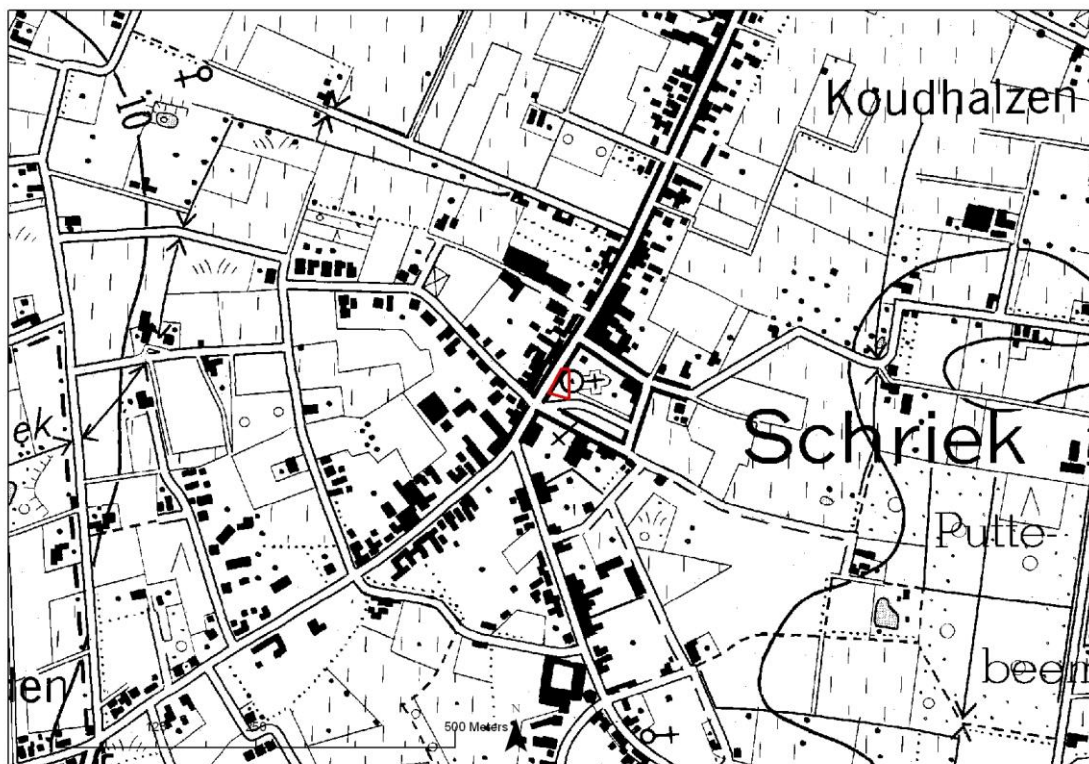

Fig. 1: topografische kaart met aanduiding van de vindplaats.

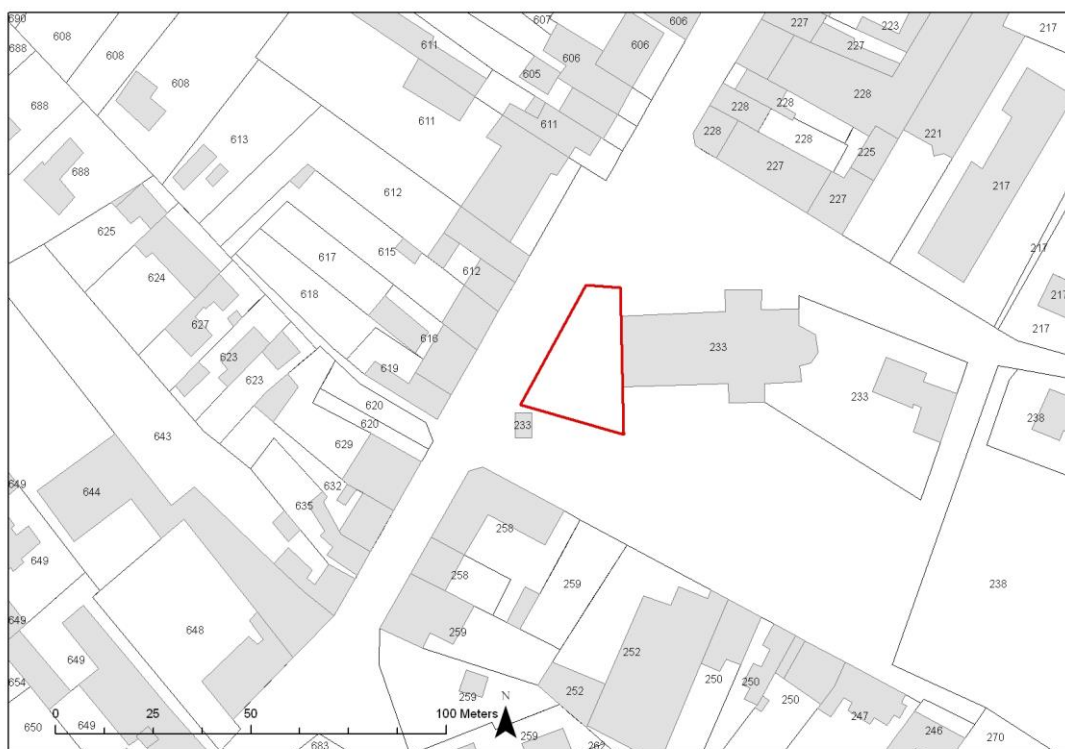

Fig. 2: kadastrale kaart met aanduiding van de vindplaats.

VII. Foto's en plannen

Fig 3: overzicht van de wegeniswerken en de werkput op het terrein vlak voor de kerkpoort.

Fig 4: kijk op de werkput op het terrein vanuit het zuidoosten.

Fig. 5: de zandstenen kerktoren uit de 14de eeuw.

Fig. 6: vrachtwagen van brouwerij Vermylen.

Fig. 7: de waterput zoals hij werd aangetroffen tijdens de werkzaamheden.

Fig. 9: de bakstenen overloop.

Fig. 8: de bakstenen in concentrische cirkels naar binnen toe gemetseld.

Fig. 10: muurfundering van de omheiningsmuur van het kerkhof in baksteen.

Fig. 11: uitbreiding van de muurfundering.

Fig 12: plan van de omgeving met de belangrijkste sporen: 1: werkput; 2: waterput; 3: funderingen van de kerkhofomheining; 4: resten van funderingen van de brouwerij; 5: Sint – Jan - Baptistkerk.

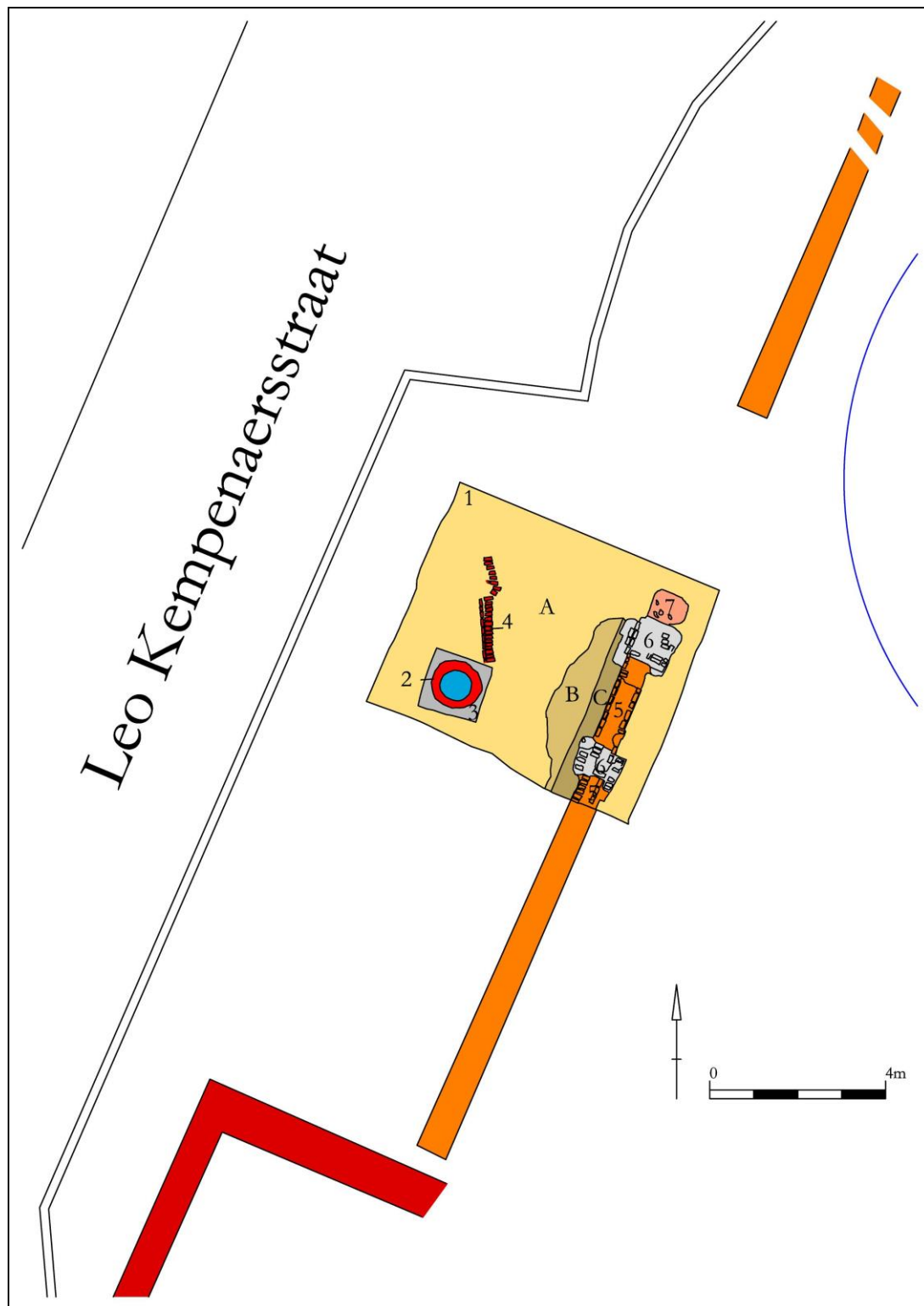

Fig. 13: plan met de aangetroffen sporen: 1: werkput; 2: waterput; 3: betonnenplaat; 4: afwateringskanaal in baksteen; 5: fundering kerkhofomheining; 6: uitbreiding van diezelfde fundering; 7: afbraakpuin. A: werkputbodem; B: bruinigrijze laag met bouwpuin; C: lemig zandige opvulling van de aanlegseuf.

Fig. 14: oude postkaart met de waterpomp, de omheining en in de achtergrond de brouwerij.

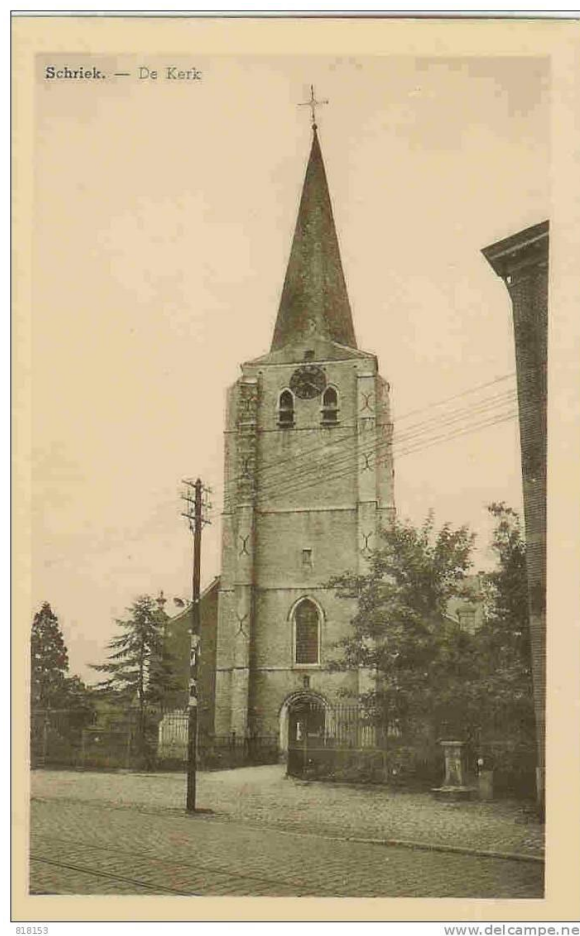

Fig. 15: oude postkaart met zicht op de waterpomp, de omheining en de ingang van de kerk.

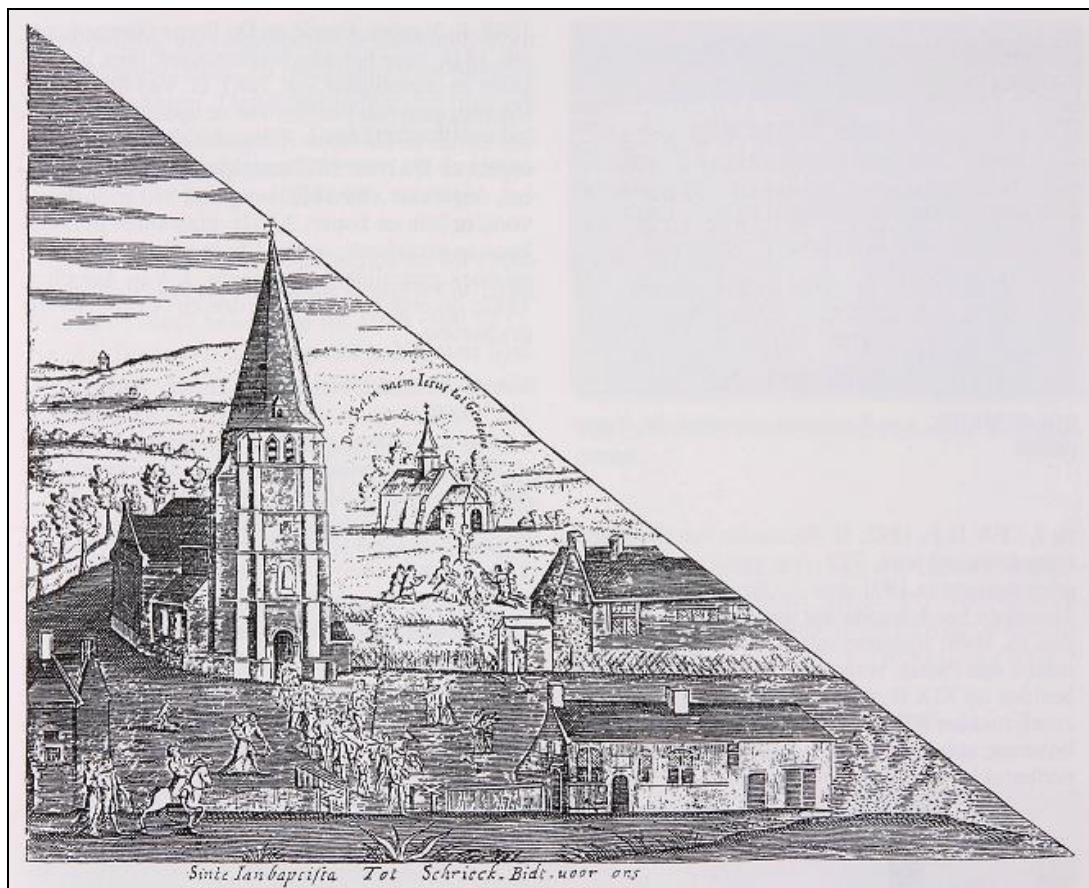

Fig.16: bedevaartsvaantje uit 18de eeuw herdrukt in 1896.

Fig. 17: Schriek op de kaart van Ferraris 1777.

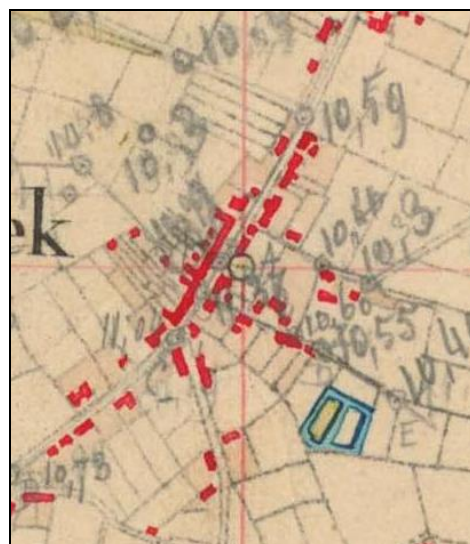

Fig. 18: gereduceerd kadaster, 1848-1854, Nationaal Geografisch Instituut (NGI) (copyright NGI)..

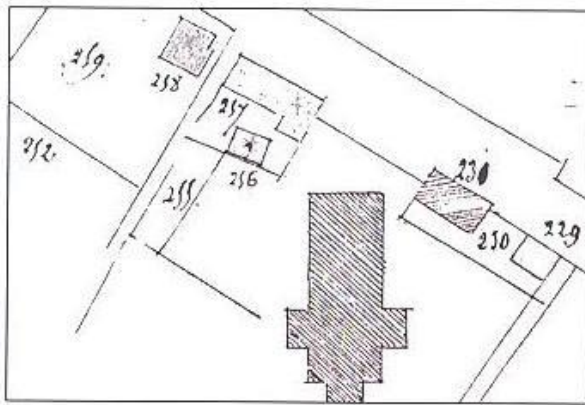

Fig. 19: Schriek op het gemeentelijk kadaster van Heist-op-den-Berg 1852.

Fig. 20: Schriek op de kaart van Popp 1866.

Fig. 21: de brouwerij met er vlak tegenaan het kerkhof.

**RAPPORTAGE VONDSTMELDING
SCHRIEK: KERKPLEIN - 2 (PROV. ANTWERPEN)**

I. Verslaggevers:

Geert Vynckier

Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
Jekerstraat 10
3700 Tongeren
012 /260321
0477/560389
geert.vynckier@rwo.vlaanderen.be

functie: erfgoedonderzoeker archeologie

Katrien Cousserier

Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed
Koning Albert II-laan 19 bus 5
1210 Brussel
02/5531680
katrien.cousserier@rwo.vlaanderen.be

functie: erfgoedonderzoeker archeologie, Centrale Archeologische Inventaris (CAI)

tekeningen en plannen: Johan Van Laecke
André Detloff

veldwerkers: Michel Mulleners
Rudi Roosen
Jurgen Staf
Jos Wijnants

II. Identificatie

*Een beschrijving van de locatie van de site, met de volgende elementen:

Provincie(s): Antwerpen

Gemeente(n): Heist-op-den-Berg

Deelgemeenten(n): Schriek

Coördinaten: Lambert 1972: X: 172810 Y: 190934

Kadastergegevens:

Afdeling 7, Sectie B; Openbaar domein (grenzend aan percelen 233A, 233/02 en 233/03)

Adres: Kerkplein

Toponiem(en): --

Naam van de site: Schriek – Kerkplein (SC10KE)

Dossiernummer R&E: 2010/114

Algemene beschrijving:

Het onderzochte terrein bevindt zich vlakbij de kerk in de dorpskern van de gemeente Schriek, deelgemeente van Heist-op-den-Berg (Kaart 1 en 2). Bijgevolg zijn er hoofdzakelijk kunstmatige gronden aanwezig en bevinden we ons in de bebouwde zone (OB). De dorpskern is omringd door lemige zandbodems Scm(g) tot zandleembodems (Pdfm). Schriek is voornamelijk een straatdorp met in het centrum de kerk, gelegen op een lichte verhevenheid te midden van een reliëf dat hoofdzakelijk vlak is.

De kerk is opgenomen in de CAI onder nummer 103174. De kerk is tevens opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed onder nummer 3128.

III. Archeologische nota

* Datum van de melding van de vondst:

Het Agentschap Ruimte en Erfgoed - Vlaanderen kreeg deze tweede officiële vondstmelding uit Schriek binnen op 04/06/2010. Het VIOE werd diezelfde dag op de hoogte gebracht.

* Een summiere beschrijving van het onderzoek dat voorafgaand aan het onderzoek op de site werd uitgevoerd:

Op het einde van april 2010 werd er al een eerste vondstmelding doorgegeven. Het rapport werd ingediend bij R&E op 21/05/2010.¹

*De archeologische beschrijving van de site en het onderzoek dat heeft plaatsgevonden: methodiek van het onderzoek en de resultaten:

Nadat de vorige vondstmelding al afgehandeld was kreeg Geert Vynckier een melding van Tom Stroobants binnen van een “grafkeldertje” op hetzelfde site. Na machtiging van R&E werd een bezoek gebracht aan de werf op 27/05/2010 en werd vastgesteld dat het

---

¹ Vynckier: 2010

“grafkeldertje” vernield was en dat het eerder om funderingen van een keldertje of een gebouwtje bleek te gaan. Op 04/06/2010 werd door de werfleider Dhr. Yannick Scherpereel van de firma Adams/NV gemeld dat er bij de verdere werken sporen van graven en skeletresten en een waterput werden aangetroffen (Fig. 1). Diezelfde dag werd het terrein bezocht en werden er op een andere plaats nog bijkomende funderingsfragmenten (Fig. 2) en enkele graven aangetroffen (Fig. 3-4). Er werd met de aannemer overeengekomen dat een ploeg van het VIOE de registratie zou verrichten op 09/06/2010.

De vrijgekomen sporen en de onmiddellijke omgeving werden opgekuist, gefotografeerd en ingetekend (Fig. 5). Zo ontstonden er vier kleinere werkputjes (in navolging met de andere al ingetekende werkput) respectievelijk werkput 2 tot 5. Eén met enkele resten van funderingen, één met een waterput, één met drie graven en één met één graf. Een vijfde (put 6) werd pas opengelegd tijdens de registratie zelf. Het uitgraven van deze sleuf voor de afwatering van het regenwater van het kerkdak, werd door de VIOE-ploeg begeleid.

*Korte historische beschrijving van Schriek, de kerk en de aanpalende gebouwen (integraal overgenomen van het vorige verslag)

Schriek werd al vermeld in 1125 en samen met het in het zuidoosten gelegen gehucht Grootlo, dat misschien een Frankische oorsprong kent, vormde het vanaf de 14de eeuw de heerlijkheid “Schriek en Grootlo” die deel uitmaakte van het Land van Mechelen (hertogdom Brabant). Het oudste bewaarde gedeelte van de Sint-Jan-Baptist kerk is de toren uit zandsteen die dateert uit de 14de eeuw en telt, wat uitzonderlijk is in de streek, vijf altaren. De kerk werd in latere perioden, in 1795 en een vergroting in 1844, herhaaldelijk verbouwd. Door de vijf eeuwen verbouwingen vindt men alle bouwstijlen door elkaar terug.

De bouw van de latere brouwerij, waarvan later in de tekst sprake is, werd pas gestart in 1838. Voordien werd het terrein rond de kerk en het kerkhof ingenomen door een brede walgracht, waarin constant water stond en dit was zeker zo tot in de helft van de 17 de eeuw. Wegens de voortdurende geuroverlast werd deze met toelating van de aartsbisschop van Mechelen gedempt in 1661 en werd er in de zuidwestelijke hoek van het kerkplein een huis gebouwd onder strikte voorwaarden het zgn. “Sint-Jans huiseke”. Later werd het “Sint-Jans huiseke” verkocht en de nieuwe eigenaars vormden het om tot brouwerij. Deze werd herhaaldelijk vergroot en er werd op regelmatige basis bijgebouwd.

Voor de volledigheid worden hier enkele opmerkingen van de Heer René Lambrechts toegevoegd die hij had bij het vorige rapport²:

Het bedevaartsvaantje dateert van 1562-1564.

Het St. Jans huiseke stond links voor de kerk, niet rechts. Het is nooit verkocht tenzij aan de gemeente bij de aanleg van het kerkplein.

Het was de woning van de onderpastoor, later van de koster en met tevens bijgebouwde klaslokalen, welke later werden ingericht in het gemeentehuis dat ernaast werd gebouwd.

De funderingen zijn de funderingen van de ijzeren omheining van het kerkhof.

De gracht rond de kerk was vooraan al gedempt in 1562-64 maar links, rechts en ten laatste achteraan in de 17e eeuw. Over de achterste gracht werden destijds de mensen begraven die overleden waren aan de pest.

Deze bevindingen werden ons via e-mail bezorgd. Een verwijzing naar bijkomende literatuur is ons niet bekend.

---

² Dhr. Lambrechts, amateur historicus en archivaris van het kerkarchief, was ons bij het uitschrijven van het vorige rapport niet bekend

*Archeologische nota:

Voor een duidelijk overzicht van al deze registraties, werd er geopteerd om al de geregistreerde sporen per werkput te beschrijven. De registratie van het vorige rapport wordt dan ook werkput 1 genoemd. De overige werkputten bevinden zich allen ten noorden van de huidige kerk.

Werkput 2 (Fig. 7, wp2 en Fig. 8, wp2):

Tussen de werken door werd bij het graven, zoals al hoger vermeld, op 26/05/2010 een bakstenenconstructie aangetroffen door een plaatselijke amateurarcheoloog³. Hij maakte er enkele foto's van⁴. Het betreft hier een rechthoekige constructie die opgebouwd was uit bakstenenmuurtjes bestaande uit 2 rijen bakstenen en bovenaan afgedekt met vierkante aardewerken tegels (Fig. 6). Door de Dhr. Stroobants werd het eerst geïnterpreteerd als "grafkelder". Later zou blijken dat het zich binnenin de funderingen van een afgebroken huis bevond zodat we eerder denken dat het hier gaat om een restant van een keldertje⁵ of een dieper ingegraven vertrek.

Toen op 04/06/2010 het terrein een derde maal bezocht werd, n.a.v. het vinden van menselijke skeletresten, stelden we vast dat in de omgeving van het keldertje een deel van het terrein was opgeruimd. Dit werd op 09/06/2010 opgekuist. Hierdoor werden enkele andere bakstenenfunderingen zichtbaar alsook het einde van de fundering van de kerkhofmuur, die tegen één van deze baksteenmuurtjes stopte⁶ (Fig. 7, 8; Fig. 8, 1 en Fig. 9, 1). De fundering van de kerkhofmuur bestond uit bakstenen die volledig waren afgedekt door een grijs-witte kalkmortel. De smallere bakstenen muurfunderingen bestonden uit één rij bakstenen afwisselend haaks en dwars geplaatst en werden opgebouwd met een grijsgroene zandige mortel (Fig. 7, 9; Fig. 8, 2 en Fig. 9, 2). Het is tussen twee van deze funderingen dat zich het zgn. keldertje bevond (Fig. 10, A). Tussen de baksteenrijen in lagen er meerder bruine tot donkerbruine opvullingslagen met puin van mortel en fijne baksteenfragmenten (Fig. 8, A tot E en Fig. 10).

Werkput 3 (Fig. 7, wp3 en Fig. 8, wp3):

Bij het opschaven van het terrein met de graafmachine werd er net ten noordoosten van vorige werkput een tweede waterput aangetroffen⁷ (Fig. 7, 10; Fig. 8, 3 en Fig. 11). Ook hier werd een klein oppervlak opgekuist en geregistreerd. De waterput was volledig opgevuld met een geelbruine zandige laag (Fig. 8, F). Het lichaam van de waterput werd opgebouwd met bakstenen en een wit grijze kalkmortel. Of deze put smaller werd naar boven toe, zoals we op andere vondstmeldingen al hebben vastgesteld⁸, of niet kon niet meer worden vastgesteld. Er werden zo goed als geen putstenen gebruikt bij het opbouwen van het putlichaam.

Werkput 4 (Fig. 7, wp4 en Fig. 8, wp4):

Bij het graven van een sleuf voor nutsleidingen, loodrecht op de bedding van de nieuw aan te leggen Leo Kempnaersstraat ten noorden van de kerk, werden door de aannemer menselijke beenderfragmenten aangetroffen. Nochtans maakte het gemeentebestuur van Schriek op 16 juni 1960 bekend dat zij wegens koninklijk besluit van 17/09/1957 gemachtigd waren om het St.-Jan Baptistkerkhof, gelegen rond de kerk, aan zijn bestemming te onttrekken en op het koninklijk besluit van 16/09/1959 houdende goedkeuring van het rooiplan voor het dorpsplein op het afgeschafte kerkhof. Het kerkhof moest dus volledig worden opgeruimd. De belanghebbenden werden verzocht om voor

---

³ Dhr. Tom Stroobants

⁴ De beschrijving is volledig gebaseerd op de foto's en de mondelinge mededelingen van Tom Stroobant.

⁵ Er moet wel rekening mee gehouden worden dat we deze constructie nooit zelf hebben gezien. Alleen nadat het verder vernield was werd het op het terrein gefotografeerd

⁶ Vynckier 2010; 3-4

⁷ Vynckier 2010, 4

⁸ Vynckier 2009

15/07/1960 de gedenktekens weg te nemen die zich op de graven van hun verwanten bevonden. De houders van een eeuwigdurende grondvergunning op het oude kerkhof werden er tevens op gewezen dat hun eenzelfde oppervlakte op het kerkhof langs de Tuindijk kostelijks ter beschikking werd gesteld. De laatste begraafing rond de kerk vond plaats op 25 september 1933⁹.

Onder begeleiding van de archeologen werd deze sleuf verder uitgegraven en kwamen er drie graven aan het licht (Fig. 8, 4 – 6 en Fig. 12). Na het opkuisen en fotograferen werden alleen de botten, die in de sleuf aanwezig waren, uitgelicht. De andere botten in het profiel werden in situ achtergelaten. Alle skeletten zijn ze noordwest - zuidoost gericht en de lichamen werden in houten kisten bijgezet.

Graf 1 (Fig. 8, 4 en Fig. 13):

Dit graf werd het eerst geraakt door de machine en daardoor lagen de botten niet meer in anatomisch verband. Wel is de aflijning van de kuil nog goed te herkennen in de oranje gele zandige ondergrond (Fig. 8, G). Het skelet lag met zijn hoofd in het westen en de armen lagen, voor zover dit nog zichtbaar was, naast het lichaam. De kist was nauwelijks zichtbaar.

Graf 2 (Fig. 8, 5 en Fig.14):

Dit is het best bewaarde graf van de drie. Ook hier was de gegraven kuil duidelijk te herkennen. Deze kuil was, net zoals alle kuilen opgevuld met donkerbruin lemig zand vermengd met grote brokken witte mortel, mergel en baksteenfragmenten (Fig. 8, H en Fig. 15). Deze laag strekte zich uit over het volledige oppervlak langs de bedding van de straat en is waarschijnlijk een restant van het ruimen van het kerkhof. Het lichaam lag met het hoofd in het westen en hield de armen op het bekken, de handen in elkaar. Ook hier was de kist nog duidelijk zichtbaar en bewaard. Opmerkelijk is het restant van de bovenste plank van de kist ter hoogte van het borstbeen waarop nog duidelijk de letters IN... te lezen zijn (Fig. 16). Ze werden in het zwart geschilderd op een groene achtergrond. Bij het uitgraven van dit graf kwamen enkele sterk verweerde niet te herkennen lapjes stof te voorschijn. Onder dit graf kwamen restanten boven van een tweede skelet dat niet meer in anatomisch verband lag.

Graf 3 (Fig. 8, 6 en Fig. 17):

Dit graf lag in dezelfde richting als de twee vorige graven. Bij het uitgraven van de sleuf werd op deze plaats niet zo diep gegraven om het graf niet te beschadigen. Het skelet was aldus niet zichtbaar bij het opkuisen van het sleufje. Wel was de houten kist duidelijk te onderscheiden. Het skelet lag met zijn hoofd in het westen van de kuil. De ligging van de armen was niet te achterhalen.

Werkput 5 (Fig. 7, wp5 en Fig. 8, 7):

Bij het uitgraven van de weggoffer, aan de noordoost zijde van de kerk kwam nog een vierde graf(graf 4) tevoorschijn (Fig. 18). Duidelijk afgelijnd in de donkerbruine bruine laag. De kist was zeer goed bewaard en was 172 cm lang, 50cm breed aan het hoofd en 30cm breed aan de voeten. De bovenkant van de kist was niet bewaard. Het skelet lag net als de anderen op zijn rug met het hoofd in het westen. De rechterarm lag op het bekken, de linker naast het lichaam. In de vulling van de kist werd een kruisje aangetroffen en enkele bolvormige sierdoppen van de kist. Dit graf was net gespaard bij het aanleggen van de oudere weggoffer (Fig. 19). Bij het verdere uitgraven van de nieuwe weggoffer bleef de donkerbruine laag met mortel-, mergel- en baksteenfragmenten zichtbaar maar er werden geen graven meer aangesneden op deze diepte.

Werkput 6 (Fig. 7, wp6):

Om het regenwater van het dak van de kerk naar de nieuwe rioleringsbuizen af te leiden werd een smal sleufje getrokken vanuit de regenpijpen van de kerk naar de riolering van

---

⁹ Informatie bekomen van Tom Stroobants

de nieuw aan te leggen weg (Fig. 20). Deze uitgraving werd op het terrein gevolgd. Boven op het natuurlijk gele zand was de donkerbruine laag niet zichtbaar maar lag er een omwoelde lichtbruine tot bruine laag. Deze is waarschijnlijk de laag die men op het terrein gooide nadat het kerkhof was opgeruimd. Bij het uitgraven van deze sleuf werden een paar fragmenten menselijke skeletresten opgeraapt.

*Resultaat:

De werken rond de kerk te Schriek leverden in deze tweede fase vondstmeldingen toch enkel belangrijke sporen op. Buiten het einde van de omheiningmuur van het kerkhof, enkele funderingen van de afgebroken gebouwen aan de straatzijde en een bijhorende waterput hebben we kunnen vast stellen dat aan de rand van de straat ten noorden van de kerk het kerkhof blijkbaar niet volledig was opgeruimd en dat er zich nog volledige graven in de ondergrond bevinden. Blijkbaar heeft men de aan de rand van het kerkhof gelegen graven niet voldoende opgeruimd of heeft men enkele graven over het hoofd gezien. Bij een eventuele heraanleg van het kerkplein aan de zuidzijde van de kerk moet er rekening mee gehouden worden dat ook hier het volledige kerkhof misschien niet volledig opgeruimd is en dat eventuele sporen van de oudere fasen van de kerk nog kunnen worden aangetroffen¹⁰. Ook sporen van de oude pastorie - het oude gebouw werd afgebroken en terug opgebouwd in het openluchtmuseum te Bokrijk - kunnen hier nog in de bodem zitten (Fig. 21).

De botresten van de skeletten, de kledingsresten, het metaal en enkele gerecupereerde houtfragmenten werden ter studie overgebracht naar het labo van het VIOE te Zellik¹¹.

IV. Bibliografie

- KENNES H. & STEYAERT R. 1997: *Bouwen door de eeuwen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur: Deel 13n4, Provincie Antwerpen. Arrondissement Mechelen. Kanton Duffel*, Turnhout, 321-331.
- P.A.A., *Kerken*, plannen 24, Schriek, doss. 1.
- STROOBANTS T. 2008: *Schriekse nostalgie*, Schriek.
- VERELLEN J.R. 1956: *Parochiegeschiedenis van Sint-Jan-Baptist te Schriek en de H. Naam Jezus te Grootlo*, Schriek.
- VYNCKIER G. 2009: *Herselt: Dorp*, VIOE Rapportage Vondstmelding.
- VYNCKIER G. 2010: *Herselt: Achter de Hoven*, VIOE Rapportage Vondstmelding.
- VYNCKIER G. 2010: *Schriek: Kerkplein*, VIOE Rapportage Vondstmelding.
- WELTERS P. 1992: *Beknopt overzicht van de kerken van Heist-op-den-Berg*, Heist-op-den-Berg, p. 11-14.
- <http://cai.erfgoed.be>
- <http://inventaris.vioe.be>
- <http://www1.limburg.be/bokrijk/tour/html/pastorieschriek.html#>

---

¹⁰ cf.: vondstmelding door Dhr. R. Lambrechts op 15 /10/2005; CAI: 103174

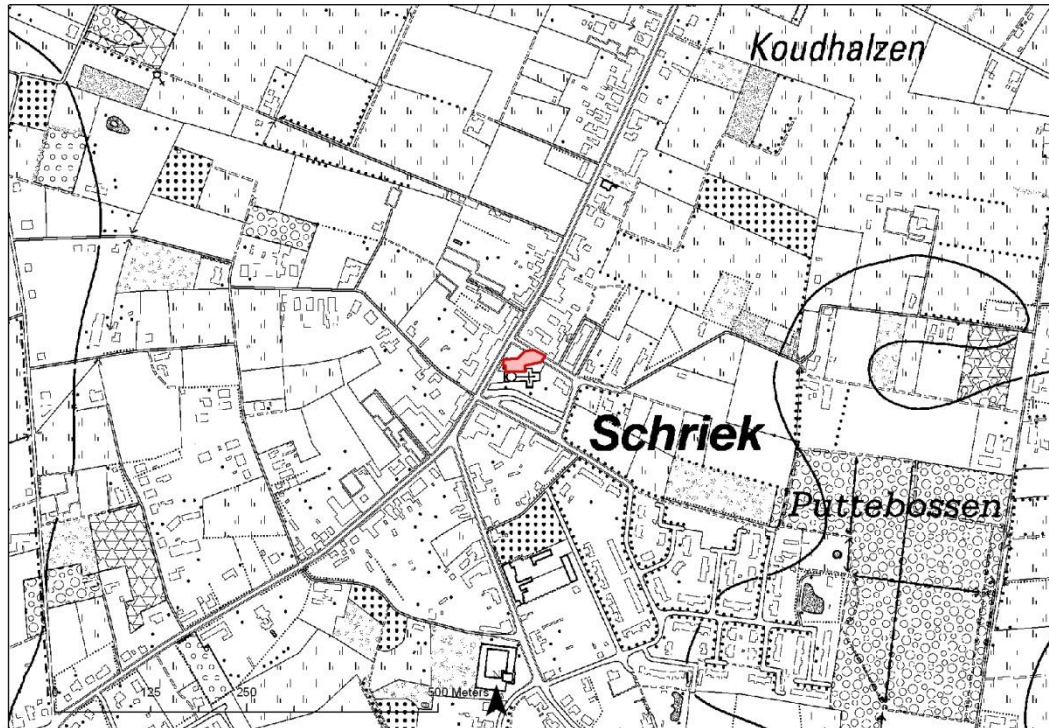
¹¹ Sphere Business Park, Doornveld Industrie Zone 3 gebouw 190, 1731 Asse-Zellik

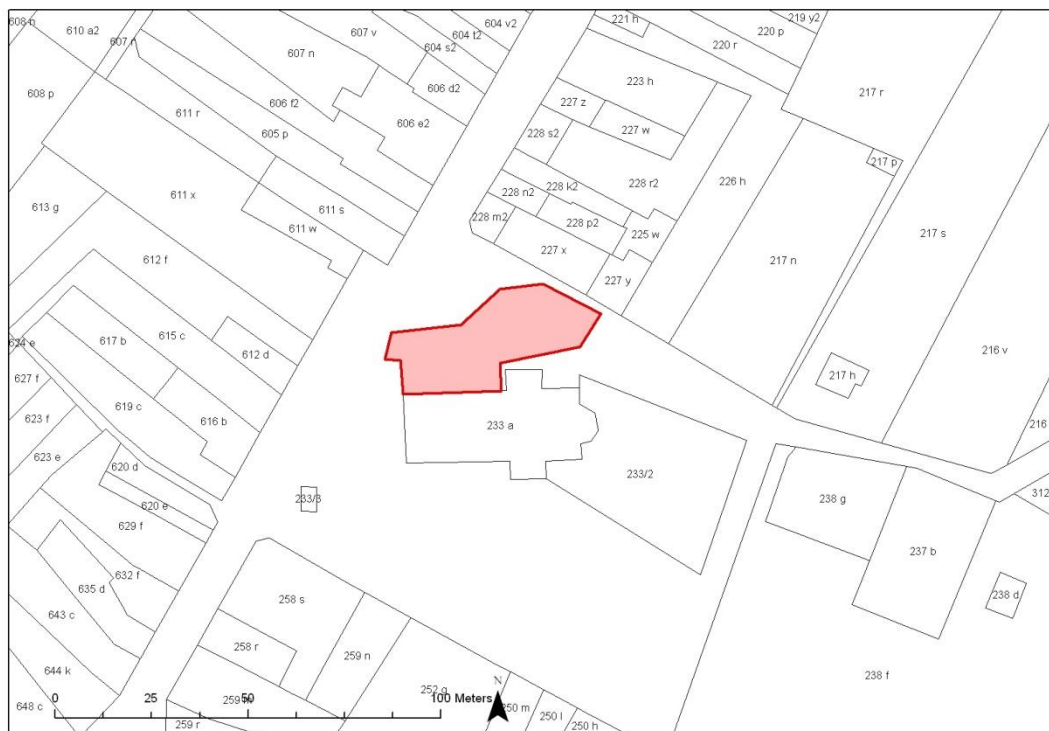
V. Trefwoorden

Hedendaagse periode – waterput – baksteen - muurfunderingen – kerkhofomheining – brouwerij – kerk – 18de tot 20ste eeuw.

VI. Kaarten

Kaart 1: topografische kaart met aanduiding van de vindplaats.

Kaart 2: kadastrale kaart met aanduiding van de vindplaats.

VI. Foto's en plannen

Fig. 1: bakstenen waterput aangetroffen op 04/06/2010.

Fig 3: het aanleggen van de rioleringssleuf op 04/06/2010 op de plaats waar botresten werden aangetroffen.

Fig 2: funderingsfragmenten aangetroffen op 04/06/2010.

Fig. 4: enkele graven aangetroffen op 04/06/2010.

Fig. 5: de opgravingsploeg aan het werk op 09/06/2010.

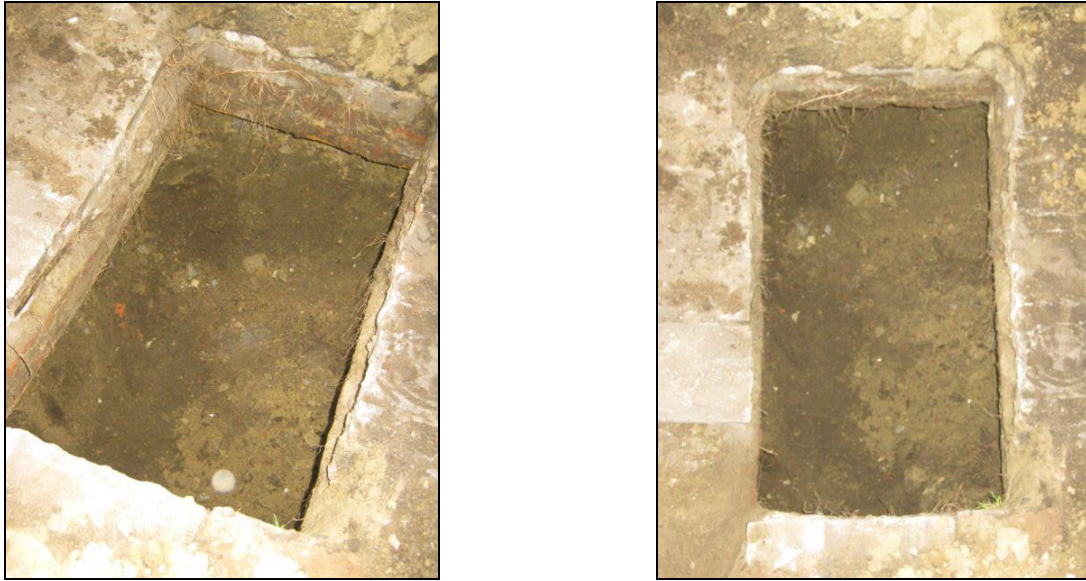

Fig. 6: de bakstenenconstructie¹².

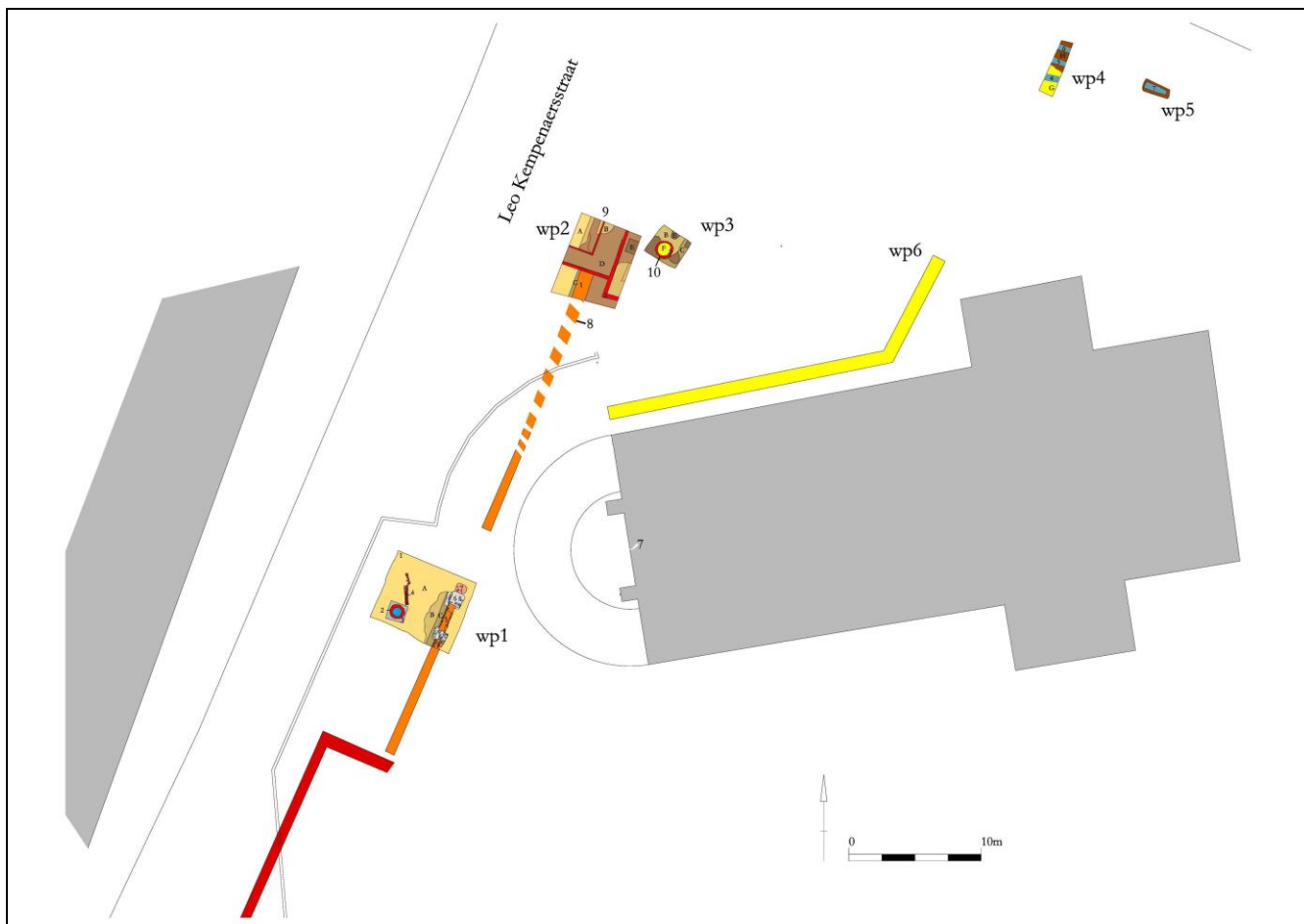

Fig.7: plan van de omgeving met aanduiding van de werkputten 1 tot 6.

¹² gefotografeerd door Tom Stroobants

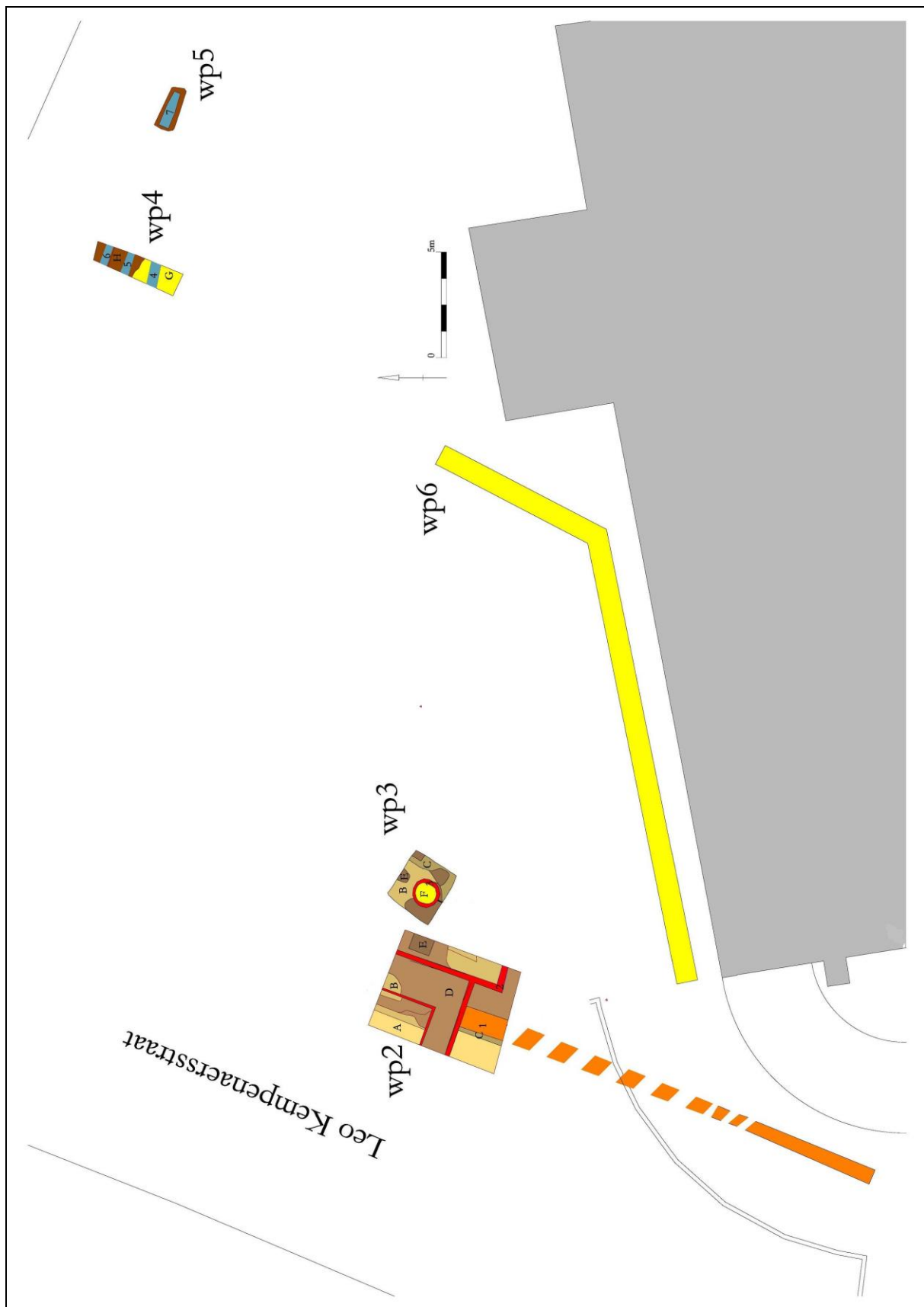

Fig. 9: 1: einde van de fundering van de kerkhofmuur; 2: één van de bakstenen funderingen.

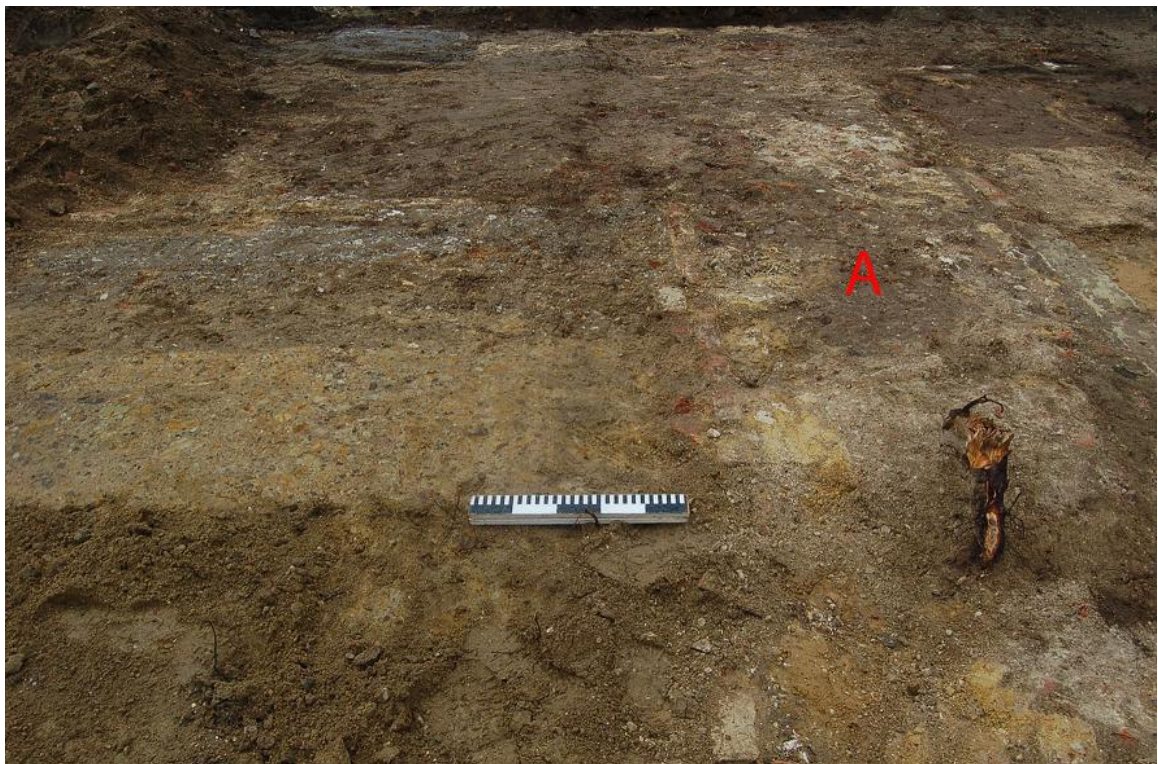

Fig. 10: plaats waar de kleine bakstenen constructie zich bevond (A) en opvullingslagen tussen de funderingen.

Fig. 11: waterput in baksteen.

Fig.12: het sleufje voor de nutsleidingen met de drie aangetroffen graven.

Fig. 13: graf 1.

Fig. 14: graf 2.

Fig. 15: laag boven de aangetroffen graven.

Fig. 16: detail van een fragment van de bovenste kistplank met de letters IN... .

Fig. 17: graf 3.

Fig. 18: werkput 5, graf 4.

Fig. 19: algemeen zicht op werkput 5.

Fig. 20: het uitgraven van werkput 6.

Fig.21: de oude pastorie van Schriek te Bokrijk¹³.

¹³ <http://www1.limburg.be/bokrijk/tour/html/pastorieschriek.html#>

Rapportage menselijk skeletonderzoek
Vondstmelding Schriek, Kerkplein (PROV. ANTWERPEN)

Rapportage:
Kim Quintelier
Agentschap Onroerend Erfgoed
27/09/2011

1. Archeologische achtergrond

Het betreft de studie van de menselijke skeletresten aangetroffen bij de archeologische interventie rond de Sint-Jan-Baptist kerk van Schriek op 9 juni 2010, uitgevoerd na vondstmelding op 4 juni 2010. In totaal werden vijf werkputten aangelegd. In vier ervan zijn menselijke beenderen aangetroffen, welke hierna besproken worden. Het betreft graven aan de rand van het kerkhof die destijds bij de ruiming onvoldoende zijn opgeruimd of over het hoofd werden gezien¹.

2. Archeo-antropologische methoden

Het onderzoek gebeurde op macroscopisch niveau waarbij de morfologische (vormelijke) en metrische kenmerken van de skeletindividuen werden onderzocht.

Er werd gebruikt gemaakt van internationaal aanvaarde technieken. De resultaten van deze methoden werden per skelet genoteerd op standaard skeletformulieren². In afwachting van de publicatie van een algemene handleiding over het menselijk skeletonderzoek binnen Onroerend Erfgoed, worden de gehanteerde methoden kort besproken.

2.1. Demografische gegevens

▪ Geslacht

Het geslacht bij adulten (volwassenen) werd bepaald op basis van metingen van het bekken³ en de lange beenderen⁴, en waarnemingen van morfologische kenmerken op de schedel, de onderkaak en het bekken⁵.

▪ Schatting van de sterfteleeftijd

Determinatie van de skeletleeftijd steunt op de ontwikkeling en degeneratie van het skelet en het gebit. De leeftijdschatting kan bij onvolgroeide individuen (subadulten), jonger dan 25 jaar, nauwkeuriger worden uitgevoerd dan bij volgroeide individuen (adulten)⁶.

Nadat een individu volgroeid is, begint de degeneratie van het skelet in de vorm van slijtage en afbraak van het bot. De evolutie van dit proces wordt bepaald door de leeftijd en de belasting van het skelet. Voor adulte individuen werd de skeletleeftijd bij overlijden berekend met behulp van de verandering van het oppervlak ter hoogte van het schaambeent (facies symphysealis) en het darmbeen (facies auricularis), de sluiting van de schedelnaden, de degeneratieve veranderingen aan de wervelkolom en de grote gewrichten, en de slijtage van de kiezen (molaren). Hierbij werd gebruik gemaakt van standaarden ontleend aan verschillende auteurs⁷.

---

¹ Vynckier & Cousserier 2010.

² Ter inzage bij de auteur.

³ Murail *et al.* 2005.

⁴ Metingen van de opperarm- en de dijbeenkop volgens Krogman 1962 en Dwight 1905 in Bass 2005.

⁵ Phenice 1969; beschreven door Acsadi & Nemeskéri 1970 en aanbevolen door de *Workshop of European Anthropologists* (WEA) (Ferembach *et al.* 1980).

⁶ In deze collectie zijn geen subadulte skeletresten teruggevonden, maar voor de volledigheid wordt meegegeven dat de belangrijkste sterfteleeftijdsindicatoren bij kinderen en juvenielen de veranderingen in het gebit (van melkgebit naar permanent gebit), de verbening of ossificatie van het axiale skelet (bekken, wervelkolom en delen van de schedel), de lengtegroei van de lange beenderen en de vergroeiing van de *epifysen* of gewrichtsuitendeinden met de *diaphyse* of schacht van de lange beenderen zijn.

⁷ Bass 2005; Brothwell 1981; Buikstra & Ubelaker 1994.

2.2. Osteometrische gegevens

▪ Craniale (schedel)index

Deze index is gebaseerd op twee variabelen, namelijk de maximale lengte en de maximale breedte, en bepaalt tot welk schedeltype de onderzochte schedel behoort: *dolichocraan* of langschedelig, *mesocraan* of gemiddeld, *brachycraan* of kort- of breedschedelig.

▪ Lichaamslengte

Voor de berekening van de lichaamslengte werd gebruik gemaakt van de lengte van de lange beenderen volgens de formule van Trotter⁸.

2.3. Bijzondere skeletgegevens: paleopathologie en anatomische varianten

Pathologische botveranderingen aan het skelet en het gebit werden macroscopisch onderzocht waarbij er werd getracht om op beschrijvende wijze de meest vermoedelijke diagnose te stellen. De gediagnosticeerde aandoeningen worden in de loop van de tekst per pathologie besproken. Deze bespreking vindt plaats bij het individu bij wie de pathologie als eerste werd gediagnosticeerd. Voor het vaststellen van paleopathologische afwijkingen werden standaardhandboeken aangehouden⁹.

Anatomische varianten zijn vaak aangeboren (congenitale), niet-pathologische afwijkingen op het skelet of gebit, die veelal geen onderscheid maken in leeftijd of geslacht en vaak symmetrisch over het lichaam voorkomen. Deze varianten (ook skeletanomalieën, epigenetische kenmerken, niet-metrische kenmerken of *discreta* genoemd) werden tevens genoteerd aan de hand van standaardhandboeken¹⁰.

3. Resultaten van het menselijk skeletonderzoek

De onderzochte individuen worden hieronder op volgorde van hun vondstnummer besproken. Wanneer mogelijk volgen deze besprekingen een vaststaande reeks, namelijk (1) compleetheid van het skeletmateriaal, (2) demografische kenmerken, (3) metrische kenmerken en (4) aangetroffen paleopathologieën en anatomische varianten aan het skelet en de tanden.

SC10KE vondst 1 werkput 4 vlak 1 / losse vondst

Deze context bevat beenderelementen van schedel, onderkaak, bovenste en onderste ledematen van verschillende individuen. Op basis van het linker dijbeen zijn er minimum twee adulte individuen gedetermineerd. Gezien de aard van de context (mix van incomplete individuen) is het weinig zinvol de antropologische gegevens verder uit te werken.

Graf 1: SC10KE vondst 2 werkput 4 vlak 1 spoor 1
--

1) Het skelet mist de volledige schedel, de onderkaak, het heiligbeen, de rechterbekkenhelft, alle skeletelementen uit de rechterarm, het linkerspaakbeen, en alle skeletelementen gesitueerd onder beide dijbeenderen.

---

⁸ Trotter 1970.

⁹ Aufderheide & Rodriguez-Martin 1998; Ortner & Putschar 1985; Rogers & Waldron 1995; Waldron 2009.

¹⁰ Capasso *et al.* 1998; Hauser & De Stefano 1989.

2) Op basis van morfologische kenmerken van het bekken en de gracieuheid en osteometrische indicaties van de lange beenderen, werd dit individu als vrouw gedetermineerd. De sterfteleeftijd van deze vrouw werd op 20-40 jaar oud bepaald op basis van de beoordeling van de morfologische veranderingen aan het gewrichtsoppervlak van het darmbeen (*facies auricularis*).

3) Het linkerdijbeen meet 41.0 cm. Met behulp van de formule van Trotter (1970) kon een gemiddelde lichaamslengte van 155 cm berekend worden.

4) Op de ruggenwervels werden botwoekeringen aan de wervelranden (marginale of vertebrale osteofyten, VO) en vertebrale osteoartrose (VOA), of artrose in de axiale facetgewrichten van de wervelkolom, geïnspecteerd.

Boven en rond graf 1: SC10KE vondst 3 werkput 4 vlak 1 spoor 1¹¹

In deze context werden elementen aangetroffen van de bovenkaak, onderkaak, borstkas (borstbeen en ribben), wervelkolom, bovenste ledematen en handen. Op basis van de eerste halswervel of *axis* zijn er minimum twee volwassen individuen gedetermineerd. Gezien de aard van de context (mix van incomplete individuen) is het ook hier weinig zinvol de antropologische gegevens verder uit te werken.

Graf 2: SC10KE vondst 4 werkput 4 vlak 1 spoor 2

1) De schedel, met uitzondering van de bovenkaak, en de voeten van dit individu ontbreken. Van de onderste ledematen zijn enkel de bijbeenderen aanwezig.

2) Het geslacht van dit skeletindividu werd als man bepaald op basis van morfologische kenmerken op het bekken en de onderkaak, en metrische indicaties van het bekken en de lange beenderen. De sterfteleeftijd kon aan de hand van de epifysevergroeiingen van het sleutelbeen bepaald worden: het individu is rond de 20-25 jaar oud geworden, omdat de sternale epifyse aan het fuseren was.

3) Het linkerdijbeen meet 44.1 cm, wat omgerekend een lichaamslengte van 166 cm betekent (Trotter 1970).

4) Op beide sleutelbeenderen werden corticale defecten aangetroffen op de aanhechtingsplaats van het costo-claviculair ligament (enthesopathie, *osteolytic lesion*) (figuur 1). Deze inserties zijn mogelijk te relateren aan veelvuldige, herhalende draaibewegingen van het schoudergewricht (overbelasting) (Capasso *et al.* 1998).

---

¹¹ Deze botten werden verzameld bij het uithalen van graf 1 en kregen hetzelfde inventarisnummer als het bodemonster.

Figuur 1: Achterzijde van de sleutelbeenderen met corticaal defect op de aanhechtingsplaatsen van het costo-claviculair ligament. Bemerkt tevens de niet-volledig gefuseerde epiphysen aan het sternale gedeelte welke wijzen op de jonge sterfteleeftijd van het onderzochte individu.

Graf 2: SC10KE monster 5 werkput 4 vlak 1 spoor 2

Deze context omvat vier zakken met zeefresidu waarin onderdelen van de hand (zowel links als rechts) van een volwassen individu werden aangetroffen.

Graf 2B: SC10KE vondst 8 werkput 4 vlak 1 spoor 3¹²

1) Het heiligbeen, het linkerschouderblad, het linkeropperarmbeen, de onderarmen van beide zijden, de linkerhand en alle skeletelementen uit beide onderbenen en voeten ontbreken.

2) Op basis van morfologische kenmerken van de schedel en het bekken werd het geslacht van dit individu man gedetermineerd. De sterfteleeftijd van dit individu werd op 40-60 jaar oud bepaald op basis van de morfologische veranderingen van de oppervlakken ter hoogte van het schaambeen (*facies symphysealis*) en het darmbeen (*facies auricularis*), de sluiting van de schedelnaden, perifere artroseverschijnselen en het veelvuldige *ante mortem* tandverlies.

3) De schedelindex bedraagt 72,3, wat overeenkomt met een *dolichocraan* schedeltype (een lange schedelvorm).

4) Perifere osteoartrose of pOA (artrose in de perifere gewrichten) is bij dit individu aangetroffen aan beide schoudergewrichten, het kaakgewricht en de costo-vertebrale gewrichten. Deze ziekte ontstaat doordat het kraakbeen in de met vloeistof gevulde gewrichten haar elasticiteit verliest en gaandeweg (door slijtage) vernietigd wordt. pOA wordt door accumulatieve gewrichtsslijtage (in het Engels: *wear and tear*) veroorzaakt en is dus gekoppeld aan het voortschrijdende verouderingsproces, al spelen de biomechanische factoren (zoals trauma en overgewicht) en de genetische aanleg ook een belangrijke rol in het ontstaan en de ontwikkeling ervan.

Op de borstwervels en ruggenwervels zijn sporen van tussenwervelschijfdegeneratie of *degenerative disc disease* (DDD) aangetroffen. Door de verdroging van de tussenwervelschijven vernauwt de ruimte tussen de opeenvolgende wervellichamen waardoor de druk op deze wervellichamen toeneemt. Na verloop van tijd zullen door die druk botwoekeringen aan de wervelranden (marginale osteofyten of vertebrale osteofyten, VO) ontstaan, gepaard gaande met de destructie en hieruit voortvloeiende porositeit van het wervellichaamoppervlak (*pitting*). Een ander klassiek symptoom van DDD zijn *Schmorlse noduli* (SN), deuken of indrukken in het wervellichaam veroorzaakt door de kern van de tussenwervelschijf. Primair is DDD een ouderdomsverschijnsel, maar trauma, fysieke stress en infectie kunnen eveneens een invloed hebben bij het ontstaan ervan.

¹² Is het eigenlijke graf.

- 1) Aanwezig zijn delen van de schedel, de onderkaak, de wervelkolom, ribelementen, de rechter en linker bovenste ledematen met uitzondering van het linkeropperarmbeen.
- 2) Het betreft de skeletresten van een man op basis van morfologische kenmerken van schedel en onderkaak. Het gaat om een jongvolwassen individu, 20-25 jaar, op basis van de gedeeltelijke fusie van het sternale uiteinde van de sleutelbeenderen, de ontbrekende slijtage op de kiezen en de beoordeling van de verbening van de sternale ribuiteinden.
- 3) De lichaamslengte en schedelindex kunnen niet berekend worden gezien de incompleetheid of het ontbreken van de benodigde skeletelementen.
- 4) Aan de vijfde ruggenwervel werd *spondylolyse* aangetroffen, een wervelstressfractuur waarbij de wervelboog (*arcus vertebrae*) afbreekt van het wervellichaam (*corpus vertebrae*) (figuur 2). De exacte oorzaak van deze aandoening is onbekend. Ze kan worden veroorzaakt door lichamelijk letsel of te sterke belasting van de rug (*hyperextensie*), maar kent eveneens een genetische component. Verder zijn aan de ruggenwervels in lichte mate botrandwoekeringen (marginale osteofyten) teruggevonden. Schmorlse noduli zijn aangetroffen aan de lage borstwervels (Th9-11) en ruggenwervels (Lu1-3).
Ook bij dit jonge individu werden op beide sleutelbeenderen corticale defecten aangetroffen op de aanhechtingsplaats van het costo-claviculair ligament.
Wanneer een persoon tijdens de tandontwikkeling een periode van slechte lichamelijke toestand doormaakt, bijvoorbeeld ten gevolge van stress door ziekte en/of een gebrekkige voeding, kunnen er ontwikkelingsstoornissen bij de vorming van het tandglazuur plaatsvinden (*enamel hypoplasia*). Gedurende deze periode wordt er minder en dunner email gevormd, wat zich uit in de vorm van horizontale lijnen, groeven en/of putten. Op het permanente gebit blijven deze hypoplasieën voor altijd zichtbaar. Dit fenomeen is bij dit individu opgemerkt.

Figuur 2: Spondylose van de vijfde ruggenwervel.

Graf 4: SC10KE vondst 10 werkput 5 vlak 1 spoor 1

- 1) Het betreft een vrijwel compleet skelet, slechts enkele elementen van de handen en voeten ontbreken.
- 2) Dit is het skelet van een man, vastgesteld aan de hand van morfologische aanduidingen op schedel, onderkaak en bekken, en osteometrische indicaties van het bekken en de lange beenderen. De sterfteleeftijd van deze man is op 30-40 jaar oud geschat, op basis van de vormelijke veranderingen aan het darmbeen, de degeneratieve veranderingen aan de grote gewrichten en wervelkolom, de beoordeling van de tandslijtage en de sluiting van de schedelnaden.
- 3) Het linkerdijbeen meet 45.4 cm, wat omgerekend een lichaamslengte van 166 cm oplevert. De schedelindex bedraagt 81,4, een brachycraan schedeltype (breed- of kortschedeligheid).
- 4) Op de wervelkolom zijn sporen aangetroffen van marginale of vertebrale osteofyten (VO), tussenwervelschijfdegeneratie (DDD) (figuur 3), inclusief *Schmorlse noduli* (SN). Perifere osteoartrose is vastgesteld aan beide schoudergewrichten (acromio-claviculaire en sterno-claviculaire gewrichten), aan beide ellebogen en aan de linkerheup (dijbeenkop). Aan de linkerpols is een secundaire vorm van artrose opgemerkt, mogelijk veroorzaakt door een traumatisch voorval. Aan het linkersleutelbeen (ontbreekt rechts) is opnieuw een corticaal defect vastgesteld aan de aanhechtingsplaats van het costo-claviculair ligament. Enthesopathieën of verbeningen van de bindweefselstructuren, zoals pezen, ligamenten en gewrichtskapsels, zijn—in lichte mate— opgemerkt aan het proximale uiteinde van de ellepijp (ellebooggewricht). Meestal zijn ze te wijten aan het verouderingsproces en/of aan een chronische overbelasting van de structuren.

Figuur 3: Tussenwervelschijfdegeneratie (DDD) aan de vijfde en zesde halswervel.

Op alle tanden is zware calculus vastgesteld. Ook alveolaire resorptie is in ernstige mate aanwezig. De dentale gezondheid van dit individu was dus allesbehalve goed. Op de snij- en hoektanden zijn hypoplasieletsels opgemerkt.

Wat anatomische varianten betreft, is er op de schedel één *Wormian bone* aangetroffen ook bekend als *sutural bone*. Dit is een extra botvariatie binnen en/of rondom een sluitingsnaad (suture) van de schedel. Bij deze man werd de variant aangetroffen langs de linkerzijde van de *sutura lambdoidea*, de

naad tussen de wandbeenderen en het achterhoofsbeen. Deze variant zou een erfelijke oorzaak kennen.

SC10KE vondst 12 werkput 5 vlak 1 spoor 1

Dit contextnummer bevat determineerbare menselijke beenderelementen van de handen, één voetelement en enkele sterk verweerde en gefragmenteerde wervels en ribben en een fragment van het darmbeen.

Naast menselijke resten zijn ook dierlijke beenderen, metaal, hout en kralen van een rozenkrans of paternoster geïnspecteerd.

SC10KE monster 12 werkput 5 vlak 1 spoor 1

Zeefresidu zonder menselijke beenderresten.

SC10KE vondst 14 werkput 4 vlak 1 spoor¹³ 0

Deze context bevat fragmenten van een schedel, een heiligbeen, een rechterbekkenhelft en elementen van de bovenste ledematen. Het betreft de resten van verschillende individuen, minimum één vrouw, op basis van de metrische kenmerken van het bekkengedeelte en de gracieuheid van de bovenste ledematen, en één man, op basis van de morfologische kenmerken van de schedel en de robuustheid van het heiligbeen. De sterfteleeftijdsbepaling op basis van de vormelijke aspecten van het *facies auricularis*, wijst in de richting van een 60+ jaar oude vrouw.

SC10KE vondst 15 werkput 6 vlak 1 spoor¹⁴ 0

1) Van dit skelet zijn elementen van de schedel, het gelaat, de onderkaak en de wervelkolom geïnspecteerd. Het schedeldak bevat sporen van *post mortem* (na de dood) verwerking. In deze context zijn ook dierlijke beenderresten aangetroffen.

2) Op basis van morfologische kenmerken van de schedel en de onderkaak werd dit individu als vrouw gedetermineerd. Op basis van het aanwezige *ante mortem* tandverlies van alle kiezen uit de onderkaak werd de sterfteleeftijd van dit individu op 40+ jaar oud geschat, ondanks dat de schedelnaden nog niet gefuseerd zijn.

3) Er zijn geen lange beenderen bewaard en de schedel was incompleet.

4) De tanden uit de onderkaak van dit individu konden geïnspecteerd worden. Er is één carieus letsel en calculus (versteende tandplak) aangetroffen. Resorptie van het tandkasbot (*alveolaire atrofie*) werd tevens vastgesteld. Door dit proces ontstaat er een verlies van kaakbot waardoor de gebitselementen steeds losser in de kaak komen te zitten. Hiernaast bevatten de hoektanden en voorkiezen van dit individu semicirculaire slijtagesporen die mogelijk in verband gebracht kunnen worden met het roken van een kleipijp.

---

¹³ Dit botmateriaal werd ingezameld bij het uitgraven en aanleggen van put 4.

¹⁴ Dit botmateriaal werd ingezameld bij het uitgraven en aanleggen van put 6.

4. Conclusie skeletonderzoek

Bij de archeologische interventie van 9 juni 2010 te Schriek Kerkplein, welke volgde na vondstmelding, werden in verschillende werkputten menselijke resten aangetroffen. In totaal zijn er zes min of meer compleet bewaarde skeletindividuen onderzocht, vier mannen en twee vrouwen.

5. Referenties

- ACSADI G. & NEMESKERI J. 1970: *History of human life span and mortality*, Budapest.
- AUFDERHEIDE A.C. & RODRIGUEZ-MARTIN C. 1998: *The Cambridge encyclopedia of human palaeopathology*, Cambridge.
- BASS W.M. 2005: *Human osteology. A laboratory and field manual*, Columbia.
- BROTHWELL D.R. 1981: *Digging up bones. The excavation, treatment and study of human skeletal remains*, Londen.
- BUIKSTRA J.E. & UBELAKER D.H. 1994: *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas.
- CAPASSO L., KENNEDY K. & WILCZAK C.A. 1998: *Atlas of occupational stress markers on human remains*, Teramo.
- FEREMBACH D., SCHWIDETZKY I. & STLOUKAL M. 1980: Recommendations for Age and Sex Diagnosis of Skeletons, *Journal of Human Evolution* 9, 517-549.
- HAUSER G. & DESTEFANO G.F. 1989: *Epigenetic variants of the human skull*, Stuttgart.
- MURAIL P., BRUZAK J., HOUEY F. & CUNHA E. 2005: DSP. A tool for probabilistic sex diagnosis using worldwide variability in hip-bone measurements. *Bulletins et mémoires de la société d'anthropologie de Paris* 17 3-4, 167-176.
- ORTNER D.J. & PUTSCHER W.G.J. 1985: *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*, Washington.
- PHENICE T.W. 1969: A newly developed visual method of sexing the os pubis, *American Journal of Physical Anthropology* 30, 297-302.
- ROGERS J. & WALDRON T. 1995: *A field guide to joint disease in archaeology*, Chichester.
- VYNCKIER G. & COUSSERIER K. 2010: Rapportage vondstmelding Schriek: Kerkplein-2 (Prov. Antwerpen), *Intern rapport VIOE*.
- WALDRON T. 2009: *Palaeopathology*, Cambridge.